

**ОБРАЗ ХАТИ У ПОВІСТІ Б. ХАРЧУКА “КОЛЯДА”:
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ**

І. С. Накашидзе

Стаття присвячена дослідженню "малої" прози Б. Харчука. Увага зосереджена на особливостях художнього розкриття образу хати у повісті "Коляда" у ретроспективному аспекті.

Ключові слова: мотив руйнації роду, ретроспекція.

Статья посвящена исследованию "малой" прозы Б. Харчука. Внимание сосредоточено на особенностях художественного раскрытия образа дома в повести "Коляда" в ретроспективном аспекте.

Ключевые слова: мотив разрушения рода, ретроспекция.

The article is devoted to the research of B. Harchuk's "small" prose. The focus is made on the features of the artistic of opening the house image in the story "Koliada" in the retrospective aspect.

Keywords: motif of family destruction, retrospection.

Б. Харчук – письменник покоління шістдесятників, який глибоко переймався проблемами часу. "Письменник бачить не лише екологічне, соціальне лихо, а й внутрішньо-психологічну біду – брак доброти, чесності, порядності в людях" [2, 10]. Категорії людської моралі осмислюються письменником у художньо-публіцистичних контекстах. Слушним є твердження І.Співак, яка в монографії "Повісті Бориса Харчука" зазначила, що вищезгаданий письменник, інтерпретуючи тему лихоліття, "порушував у своїх творах важливі моральні, психологічні, філософські проблеми: цінність людського життя і необхідність самопожертви; формування героїчного характеру і спадкоємність героїзму; моральна свобода і обов'язок; мужність і

зрадництво; відповідальність за свої вчинки і життя інших; моральний вибір у "межових ситуаціях" і його наслідки" [4, 16].

Творчість Б. Харчука неодноразово привертала увагу багатьох науковців, зокрема С. Гречанюка, М. Слабошпицького, І. Співак, С. Полякової, Г. Полещук та інших. Об'єктом досліджень переважно була "мала" проза митця, акцент робився на висвітленні теми війни й воєнного дитинства, розглядалася міфопоетика творів. Проте, незважаючи на інтерес до дослідження творчого доробку Б. Харчука, він ще залишається недостатньо вивченим.

Більшість літературознавців сходяться на думці, що тематика прози Бориса Харчука широка: "від переосмислення історичного минулого української нації до зображення долі "маленької людини", її місця та ролі в суспільстві" [1, 91]. Письменник нерідко звертався і до теми самотності. Ця тема була для нього хвилюючою. Показовим є його образок "Крайня хата". Не названо імені старенької жінки, яка сама доглядає криничку, хату, господарює. На запитання "Що ви, бабусю, самі?" відповідає "Я сама – зі всім світом!" [Цит. за: 2, 8]. Особливо гостро і болюче сприймається філософський зміст відповіді після життєвої розповіді героїні. У повісті "Коляда" тема самотності, самотності тісно переплетена з темою руйнації роду. Одним із засобів розкриття вищезазначених тем є звернення Б. Харчуком до образу хати. Аналіз цього художнього образу у ретроспективному аспекті і становить мету даної статті.

Повість "Коляда" належить до "сільської теми", яка є традиційною для письменників-волинян. Однією з провідних проблем творів про село Б. Харчука є зображення розпаду патріархального роду. За спостереженням Л. Тарнашинської, "тема роду й родоводу – наскрізна для творчості Бориса Харчука – повертала до витоків, спонукала замислитись над долею народу й окремо взятої "маленької людини", відчуті її не об'єктом, а суб'єктом історії, живим і повнокровним, що, власне, активізувало катарсис історичної пам'яті" [5, 250].

З тематикою твору читача знайомить використаний Б. Харчуком народний епіграф: "Даруй літа всій його родині" [6, 114]. Одразу чітко окреслюється тема оповідання – родинні стосунки. Буквально з першого речення відчувається трагічний пафос твору. Категорія трагічного в повісті "Коляда" тісно пов'язана з темою руйнації роду, крахом ідеалу сім'ї, який традиційно склався у народі. В основу повісті покладено соціальний, морально-етичний конфлікт батьків і дітей, мотив руйнації роду.

Сюжет повісті "Коляда" концентричний – розгортається навколо однієї події та образу: Мар'яна Коляда потрапила у лікарню з серцевим приступом, а діти не хочуть забрати її до себе, і врешті-решт віддають її у "дім перестарків". Б. Харчук у сюжет повісті включив елементи ретроспекції – пригадування подій, "що передували моментові фабули, в якому перебуває оповідач або персонаж епічного твору; одна з форм психологічного аналізу, з допомогою якої твориться художній час" [3, 578]. Елементи ретроспекції створюють ілюзію наявності декількох сюжетних ліній, що є характерною рисою повісті як жанру.

Ретроспективну функцію у творі відіграють спогади головних образів персонажів: Мар'яни та її дітей. Спогади Мар'яни пов'язані з її родиною: чоловіком, дітьми. Саме у спогадах активно починає активно виражатися тема руйнації роду. Доречно навести слова Б. Харчука зі статті "Слово і народ": "Минуле ніколи не заперечує, а завжди підтвердження" [7, 3]. Отже, ретроспекція є одним із способів реалізації теми руйнації роду у повісті "Коляда". Саме аналізуючи спогади Мар'яни, можна виявити час, коли почалась руйнація роду: "Близьке, недавнє – вчорашнє, нинішнє губилося, забувалося, як непотріб, і відступало в далеку непам'ять, мовби і не було. А далеке, а поросле мохом, ні сіло, ні впало, згадувалося, терзало і дошкульно мучило" [6, 136]. Нещастя майбутнього роду заклалось з часу Ананійович слів, які запали назавжди у вуха: "Твої коси, твої очі – чорні перевесла над чорною безоднею" [6, 136]. Образ безодні є застережливим трагічним образом. З ним пов'язані образи "каламутної безвісті" ("Втупливо

дивилась у каламутну безвість"; "Я з каламутної безвісті" [6, 155]), безвиході ("Не зима, не весна – кваша, безвихідь" [6, 160]).

Ретроспективні елементи створюють ілюзію циклічності у творі, але явища природи та думки образів-персонажів заперечують циклічність. Ці моменти твору насамперед пов'язані з хворобою Мар'яни. Перед цим серцевим нападом півтора роки назад у неї був інфаркт, вона ледве вижила. Ці два випадки подаються автором на контрасті за лінією "тоді-тепер". Запитання "Невже ж знову все піде по другому колу?" [6, 156] натякає на ідею циклічності життя. У тексті знаходяться відповіді, які відкидають її: "Ні, тоді, півтора року тому було по-іншому: стояла суха осінь" [6, 159]; "Тоді вона [Ліна] знала, що їй робити. А тепер?" [6, 160]; "Тоді, півтора року тому, як їй [Мар'яні] не було тяжко, а очі жевріли, блищали. Тепер вони – як погаслі вуглики, що вкриваються попільцем" [6, 180]. Взагалі, очі Мар'яни – яскрава деталь у повісті. Вони розмовляють, блищать, гаснуть.

Тема руйнації роду пов'язана із зневагою до матері та батька, із крахом народних ідеалів, втілених у таких народнопоетичних образах-символах, як хата, верба. Це архетипи українського народу, які, за висловом Б. Харчука, є "сорочкою духу народу": "Вона досконало-вишукана й коштовно-прекрасна – невтомно шита з покоління в покоління і турботливо передавана з роду в рід для найвищого, повного довершення, що йому не буде кінця. (...) Та годі їй занедбати, занехаяти, як відбувається самогубство, цілковите знищення – тлін і порошок, а насильницьке здирання уподібнюється всеспаленню і попелу" [7, 2].

Один з головних образів повісті "Коляда" – хата. Споконвіків у свідомості українців склалося уявлення про хату як про місце родинного затишку (відома приказка "удома і стіни лікують"): "Своя хата, Богданчику, наймиліша" [6, 120]. У повісті Б. Харчука, як уже зазначалося вище, хата є таким образом-символом, через який реалізується тема руйнації роду. Хата нерозривно пов'язана з родиною, з Мар'яною: "Що без неї ця хата?" [6, 123], адже "вона і так з тією хатою намучилася: хто розпочав" будувати – чоловік

Ананій, "а довершувати довелося їй самій. Як і жити" [6, 124]. Хоча діти, зокрема Ліна, розуміють, що мати повинна доживати з ними: "Мати постаріла, стала хворою і немічною, де ж їй доживати, як не при дітях?" – запитувала сама себе Ліна" [6, 165]. У цю хату вкладено надзвичайно багато сил, сліз і горя. Ще з самого початку будівництва почалися негаразди. Хата має нещасливий, трагічний ореол. Вона є ніби "поштовхом" руйнації роду, адже саме через неї заарештували Ананія, народилася позашлюбна Ліна, пішов з родини Борислав.

Раніше родина Мар'яни жила "в старій, кривобокій мазанці під солом'яною стріхою" [6, 146]. Захотівши побудувати нову хату, цегляну, Ананій тим самим поклав початок кінця роду, адже стара хата вся пропахла духом родини, знала всі її таємниці, біди і радості, була захисником, охоронцем, родинним вогнищем. Будівництво нової хати почалося заради дітей. "Хлопці ростуть, вчаться, є для кого тягнутися! З тієї хати, з її будівництва, що розтягнулось на роки, почалися всі біди і всі нещастя"; "Ананько почав хату – собі могилу, а їм, усім їм – муку мученицьку" [6, 146]. Чоловік казав Мар'яні: "Наша хата, Мар'янко, буде як дзвін" [6, 147]. І справді, з кожної "німої стіни", з кожної цеглинки дзвенить дзвін. Але трагічно, сповіщаючи про загибель роду.

Євмен і Ліна не мають "своїх хати – вони по гуртожитках" [6, 128], не мають свого кутка: "в тих гуртожитках не ступи, не сядь і не ляж, бо тільки й твого – твоє ліжко..." [6, 128]. А як відомо, немає хати, немає родини – немає щастя. У цей час у материній хаті тепло, але тихо: "Мар'яна увійшла в це тепло і, зупинившись, стояла серед хати, слухала тишу" [6, 130]. Образ тиші нерозривно пов'язаний з мотивом самотності. Вони завжди разом, їх підсвічує "нерізке світло". Мар'яна жила лише в частині будинку – у кухні. Там був її улюблений закуток, в якому вона почувала себе захищеною, зігрітою. Їй вистачало там місця. "Спальня і світлиця чекали котрогось із синів, дочку. Вона заходила туди, щоб підлити квіти" [6, 133].

Батьківська хата для дітей Мар'яни не являє собою якоїсь цінності. Вона не для них. Так, Ліна "як виходила з хати, струнконога, елегантна, відчула свою зайвість і непотрібність серед цих патріархальних стін, що втримують старожитність і самі вже наледве стоять у мороці, дихаючи на ладан. Знала, як важко, як безутішно, безнадійно, безвихідно у них жити, але ж повинна, мусила сюди приїхати, і от її зимові канікули вилетять у трубу, пропадуть намарне. Гнівню, жорстоко блимнула на фотографії братів і виміталася геть, мовби й не думала потикатися в цю хату більше ногою" [6, 154]. Хата записана на Ліну. Борислав відмовився від хати на її користь. Він використав матів, щоб отримати "чотирикімнатне квартири ще" в Ризі. Євменові "від тієї батьківської хати ні жарко ні холодно" [6, 178]. Ліні образливо, що "успадкувавши батьківську хату, вона мусить доглядати хату" [6, 178]. Це для неї важкий тягар.

Б. Харчук на контрасті подає образи закутків хати та лікарні. Вдома в улюбленому закутку на кухні Мар'яна відчуває себе добре, тепло, у захисті. У той же час закуток лікарняний глухий, темний. У ньому старенька лежала "змарніла і поживкла, як прив'ялий і витереблений стручок квасолі. Перед нею тільки й світу, що низка зелено-синя стеля" [6, 161]. Ця стеля, неначе "вечірнє весняне небо" [6, 162], навіває на Мар'яни спогади про свекруху та перші кроки Борислава.

Доля хати трагічна. Борислав наказав Ліні віддати хату сільраді, "хай зроблять, скажімо, зливний молоко пункт, чи хай колгосп поселить молодих спеціалістів. Як собі знають, але ти заповідай. Було б хороше, якби про це писанула райгазета. Обов'язково пришли мені вирізку" [6, 221]. Наче Борислав збирав вирізки, які символізували руйнування його роду, і пишався цим. Не знала цього Мар'яна, коли прощалась із хатою зі сльозами на очах: "і припала, як до живих грудей, до груби, цілувала двері й одвірки, вклонялася куткам, подивилася у вікна: звідала режими і війни, радість і втрату любові, щастя й лихо від дітей, входуни і виходуни з хати..." [6, 232]. Втрата

батьківської хати, побудованої на крові, сльозах, потові, – остання фаза руйнації роду.

Таким чином, Б. Харчук для розкриття теми руйнації роду в повісті "Коляда" майстерно використав український народний архетип хати, поданий на контрасті сучасне-минуле за рахунок ретроспекцій – спогадів головної героїні.

Список використаної літератури

1. Бойцун І. Є. Специфіка оповіді в повісті "Діана" Бориса Харчука // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: філологічні науки. – Част. І. – 2011. – № 3 (214) (лютий). – С. 91 – 97.
2. Єрмоленко С. Я. "Серце скапує в слово" (Етюд про стиль Бориса Харчука) // Культура слова. – 1990. – № 39. – С. 5-10.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 752 с.
4. Співак 2008: Співак І. Повісті Бориса Харчука. Проблеми поетики: Монографія. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2008. – 180 с.
5. Тарнашинська Л. Ритм та система символів як засіб організації художнього простору: проза Бориса Харчука // Тарнашинська Л. Презумція доцільності. Абрис сучасної літературознавчої концептології. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – С. 250 – 262.
6. Харчук Б. Подорож до зубра: Повісті. – К.: Рад. письменник, 1986. – 386 с.
7. Харчук Б. Слово і народ. // Урок української. – 2001. – № 4. – С. 2-7.